
ПОЛІТИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ВИКЛИКИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ТА РОЗВИТКУ ОСВІТИ

УДК 316.34-057.87(477):37.014

DOI: <https://doi.org/10.33120/popp-Vol13-Year2023-131>

Остапенко Ірина Віталіївна

кандидат психологічних наук,
завідувач лабораторії психології політичної поведінки молоді,
Інститут соціальної та політичної психології НАПН України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0001-6710-5964
ostapenko.iryna.vit@gmail.com

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ МОЛОДІ В ПРОЄКТУВАННІ МАЙБУТНЬОГО: ПРОГРАМА ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Актуальність дослідження зумовлена потребою виявлення регіональних особливостей національної ідентифікації, що знайшли відображення в уявленнях молоді про майбутнє, зокрема у воєнний час. Розвиток національної ідентичності учнівської та студентської молоді є окремим напрямом державної освітньої політики в Україні.

Мета статті полягає у висвітленні концептуальних засад та програми емпіричного дослідження регіональних особливостей національної ідентифікації в уявленнях молоді про майбутнє.

Результати. У контексті дослідження національну ідентифікацію розглянуто як усвідомлення людиною своєї належності до політичної нації. Виокремлено показники національної ідентичності в образах майбутнього молоді (сприймання національних і культурних символів; усвідомлення своєї належності до держави; переживання, пов'язані з усвідомленням належності до української політичної нації; спільні цінності та очікування щодо майбутнього; ставлення до мови; уявлення про територіальні межі держави; розуміння історії; геополітичне спрямування; розуміння національної єдності). Визначено параметри оцінювання образу майбутнього молоді: ідеалістичний-реалістичний; суб'єктний-зовнішньозалежний; сутісний-поверховий; стереотипний-креативний; індивідуальний-колективний; еkleктичний-цілісний. У програмі емпіричного дослідження національної ідентифікації молоді в проєктуванні майбутнього передбачено три послідовні етапи та використання таких методів, як-от: глибинне інтерв'ю, метод колажів, психосемантичні методи, методи математичної статистики, сторітелінг, сценарні методи.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні регіональних особливостей національної ідентифікації молоді в проєктуванні майбутнього та визначенні можливих напрямів розвитку державної освітньої політики в контексті євроінтеграції.

Ключові слова: національна ідентифікація; проєктування майбутнього; регіональні особливості ідентифікації; війна; студентська молодь; євроінтеграція.

Ostapenko Iryna V.

PhD in Psychological Sciences
Head of Laboratory for Psychology of Youth Political Behavior,
Institute for Social and Political Psychology, NAES of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
ORCID ID 0000-0001-6710-5964
ostapenko.iryna.vit@gmail.com

REGIONAL FEATURES OF NATIONAL IDENTIFICATION IN YOUTH'S IDEAS ABOUT THE FUTURE : RESEARCH PROGRAM

The relevance of the study is caused by the need to identify regional features of national identification, which are reflected in young people's ideas about the future during wartime. Developing the national identity of pupils and students is a separate area of state educational policy in Ukraine.

The aim of the article is to highlight the conceptual foundations and the program of research of regional features of national identification in young people's ideas about the future.

The **results.** National identification is defined as the awareness of belonging to a political nation.

Indicators of national identity in the images of the future of youth are defined (perception of national and cultural symbols; awareness of belonging to the state; feelings related to awareness of belonging to the Ukrainian political nation; common values and expectations regarding the future; attitude to language; perception of the territorial boundaries of the state ; understanding of history; geopolitical direction; understanding of national unity). The parameters for evaluating the image of the future of youth are determined: idealistic-realistic; subject-externally dependent; essential- skin-deep; stereotypical-creative; individual-collective; eclectic-holistic. The program of empirical research on the national identification of youth in the design of the future includes 3 consecutive stages, using the following methods: in-depth interviews, the collage method, psychosemantic methods, methods of mathematical statistics, storytelling, scenario methods.

Prospects for further research consist in the study of regional features of the national identification of youth in projecting the future and determining possible directions for the development of state educational policy in the context of European integration.

Key words: national identification; planning the future; regional features of identification; war; student youth, European integration.

Постановка проблеми. Проблеми національної ідентифікації молоді були в центрі уваги науковців з моменту здобуття Україною незалежності. Але, мабуть, найбільшої актуальності вони набувають у період повномасштабного вторгнення в Україну загарбницької армії сусідньої держави, коли питання ідентичності стає питанням вибору свого майбутнього та навіть існування. Розвиток національної ідентичності учнівської та студентської молоді є окремим напрямом державної освітньої політики. Розроблення ефективних стратегій її реалізації має спиратися на регіональні особливості національної ідентифікації молоді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виокремлення нерозв'язаних частин загальної проблеми. Вивчення особливостей національної ідентичності є важливим напрямом сучасних психологічних досліджень. Предметом уваги психологів стають різні аспекти цієї проблеми. Науковці виокремлюють певні типи і форми національної ідентичності, а також чинники їх розвитку (Хазратова, 2016; Castells, 2010); досліджують сприймання національних символів (Слюсаревський, 2021); зосереджують увагу на з'ясуванні співвідношення регіональної і національної ідентичностей (Нагорна, 2008; Arnett, 2002). Дослідники намагаються аналізувати динаміку розвитку національної ідентичності та визначати регіональні особливості її прояву (Воропаєва, 2016; Wodak, Cillia de, Reissigl, & Liebhart, 2009), вивчають вплив комунікативних практик на національну самоідентифікацію (Жадан, 2016; Соснюк, & Остапенко, 2017).

Однак поки що помітно бракує досліджень, присвячених вивченню регіональних особливостей національної ідентифікації молоді в період військових дій.

Мета статті полягає у висвітленні концептуальних засад та програми емпіричного дослідження регіональних особливостей національної ідентифікації в уявленнях молоді про майбутнє.

Виклад основного матеріалу дослідження. У контексті розуміння сутності національної ідентичності дослідники дискутують переважно питання її ознак. Більшість із них виокремлюють такі основні риси національної ідентичності: 1) усвідомлення своєї належності до держави; 2) історична територія; 3) спільна історична пам'ять та міфологія; 4) спільна масова, громадська культура; 5) національна ідея та символіка.

Національна ідентичність може формуватися як пасивно (коли держава формує всеохопний контекст нашого існування, створюючи соціальні інститути, засоби масової інформації, здійснюючи мовну політику), так і активно (коли впливові національні лідери, що є джерелом влади, цілеспрямовано впливають на націю). Водночас представники дискурсивно-історичного підходу вважають, що національна ідентичність характеризується динамічністю і непостійністю. «Національні ідентичності не є абсолютно стійкими, стабільними, незмінними. Навпаки, їх слід розуміти як сутності динамічні, «крихкі», схильні до змін і такі, що часто мають не пов'язані елементи», переконані дослідники (Wodak, Cillia de, Reissigl, & Liebhart, 2009).

Основоположник теорії комунікативної дії Ю. Габермас зазначає, що значення поняття «нація» змінювалося – аж до набуття нового змісту, що відіграє засадничу роль у визначенні політичної ідентичності громадянина за демократичного політичного устрою. Нація громадян виводить свою ідентичність не із спільних етнічних і культурних особливостей, а радше з практики громадян, які активно реалізують свої громадянські права (Хабермас, 1999). На думку Е. Голла, дискурсивне конструювання націй та національної ідентичності завжди йде нога в ногу з конструюванням комплексу відмітних, унікальних рис (Hall, 1990).

Досліджуючи регіональні особливості ідентичності, науковці звертають увагу на її гібридний характер. Так, Дж. Арнет вважає, що внаслідок глобалізації відбувається формування бікультуральних ідентичностей (коли одна частина ідентичності індивіда вкорінена в локальну, інша

– у глобальну ідентичність, результатом чого стає поява гібридних ідентичностей, і ця гібридність збільшується внаслідок того, що локальні культури змінюються під впливом глобалізації та поширення дифузної ідентичності (Arnett, 2002).

Отже, національну ідентифікацію можна визначити як усвідомлення людиною своєї належності до політичної нації.

Поступово набирають популярності дослідження, спрямовані на вивчення регіональних особливостей ідентичності (зокрема пов'язаних з освітнім середовищем). Науковці розглядають приклади інтеграції культурної регіональної ідентичності в національні освітні програми (Măduța, 2014), вивчають регіональну ідентичність мешканців окремих регіонів (Barkat, Ayad, & Elcherif, 2019; Shafik, & Alya, 2011; Гулай, 2017) та її збереження на тлі глобалізаційних процесів. Багато дослідників наголошують на необхідності формування регіональної ідентичності, поєднуючи зусилля інтеграції з урахуванням багатостітності, розбудови національної ідентичності та мультикультурних суспільств в часи глобалізації (на прикладі Південно-Східної Азії, Китаю, Єгипту, Румунії). Вони вважають, що без урахування регіональних особливостей ідентифікації, багатокультурності, інклюзивного та плюралістичного суспільства створення спільної національної ідентичності залишатиметься нездійсненим політичним проектом (Jönsson, 2010; Shao, 2014).

Вивчаючи регіональні відмінності ідентифікації, українські дослідники тривалий час зосереджували свою увагу на відмінностях в інтерпретації історичного минулого, геополітичній орієнтації (на Європу чи Росію), баченні владного режиму (демократичний, ліберальний чи авторитарний), ознаках політичної, економічної, культурної успішності держави. Саме ці регіонально вкорінені відмінності і стали основою протистояння заходу і сходу країни, яке часто артикулювали політики в електоральній боротьбі. Однак війна, анексія територій і, нарешті, повномасштабне вторгнення Росії 24 лютого 2022 р. змінили ці регіональні ідентифікації в бік більшої національної єдності з огляду на необхідність спільного протистояння агресору, водночас не нівелювавши їх повністю, а подекуди й надавши їм нового наповнення. Ці нові форми, а іноді й види регіональних відмінностей залежать від територіальних особливостей перебігу воєнних дій з моменту повномасштабного вторгнення РФ (зокрема від того, перебував чи не перебував регіон під окупацією, наскільки великий масштаб руйнувань, наскільки віддаленим/наближеним є цей регіон до зони бойових дій, від кількості переселенців з інших регіонів і т. ін.) (Остапенко, 2022).

Дослідники виокремлюють не тільки види, а й форми ідентичності. Так, М. Кастельс говорить про три можливі форми ідентичності: «легітимуюча ідентичність» (Legitimizing identity), «протидіюча ідентичність», або «ідентичність опору» (Resistance identity), і «проекувальна ідентичність», або «ідентичність, спрямована в майбутнє» (Project identity). «Легітимуюча ідентичність» формується аргументацією і смислами, які впроваджуються та пропагуються «владою» задля раціоналізації, відтворення і поширення чинних провладних наративів. «Протидіюча ідентичність» конструюється у відповідь на девальвацію і стигматизацію; соціальні актори будують «окопи опору» в опозиції до панівних норм. Це призводить до утворення «комун», або громад опору. Важливою ознакою цих спільнот є мінімальна включеність у структури традиційного громадянського суспільства та їхній, значною мірою, протестний характер. Проте в перспективі частина цих спільнот від опору зможе перейти до «ідентичності, спрямованої в майбутнє» і тим самим буде сприяти створенню нового типу суспільства і нової держави. «Проекувальна ідентичність» (спрямована в майбутнє) виявляється в конструюванні «нової ідентичності» суб'єктів, що переглянули свою позицію в суспільстві і, тим самим, домагаються трансформації всієї соціальної структури» (Castells, 2010).

Отже, йдеться про особливу роль конструювання майбутнього в розвитку ідентичності, потенціал цієї форми для суспільно значущих трансформацій та формування готовності різних верств населення (і особливо молоді) до їх здійснення. Варто зазначити, що проблема проектування майбутнього постійно перебуває у фокусі уваги дослідників. Завдяки їхнім зусиллям розроблено низку цікавих ідей та концептуальних положень. Зокрема, Т. Титаренко запропонувала модель самоконституювання особистості; О. Злобіна обґрунтувала положення про траєкторії індивідуального життєздійснення в соціальних координатах; К. Черемних проаналізувала моделі конструювання майбутнього; Л. Лепіхова визначила роль соціально-психологічних властивостей особистості в плануванні майбутнього та особливості впливу соціальної ситуації на перспективи планування майбутнього; О. Кляпець виокремили способи оптимізації самоздійснення особистості, Т. Ларіна окреслила перспективи оптимізації особистісного самоздійснення молоді через підвищення її життєстійкості (Титаренко, Злобіна, & Лепіхова, 2012). Значний внесок у розроблення проблеми проектування майбутнього зробили зарубіжні науковці (Abrams, Wetherell, Cochrane, Hogg, & Turner, 1990; McKenna, 1993; Stoner, 1968; Tonna, Hemrick, & Conrad, 2006).

Якщо охарактеризувати образ майбутнього молоді, то в ньому можна виокремити афективні,

когнітивні та поведінкові компоненти. До афективних компонентів відносять: 1) значущість власного майбутнього; 2) загальну позитивну чи негативну оцінку власного майбутнього; 3) оцінку окремих соціальних процесів та явищ, що впливають на власне майбутнє; 4) позитивну чи негативну оцінку власних зусиль щодо реалізації своїх цілей.

До когнітивних компонентів належать уявлення: 1) про власне майбутнє, 2) про соціальні процеси та явища, які можуть вплинути на власне майбутнє, 3) про силу і характер впливу майбутнього групи на її членів, 4) про передбачуваність власного майбутнього, 5) про керуваність майбутнього, здатність вплинути на своє майбутнє.

До поведінкових компонентів можна віднести: 1) готовність до конкретних дій задля втілення образу кращого майбутнього, для реалізації власних цілей та сподівань; 2) готовність обговорювати колективне майбутнє одне з одним і з представниками інших груп; 3) групові переваги щодо тих чи інших способів прогнозування колективного майбутнього; 4) способи впливу на своє майбутнє, яким надається перевага.

Крім компонентів образу майбутнього, можна виділити його змістові і динамічні характеристики. Змістові характеристики образу майбутнього – це: суб'єктність, тобто віра у здатність здійснити на нього вплив; міра оптимізму щодо майбутнього; відносна сформованість уявлення про майбутнє у сферах життя групи чи суспільства (наприклад, вимушена міграція в іншу країну, відносини між внутрішньо переміщеними особами і представниками нових для них територіальних громад, демографічна ситуація, рівень інфляції та ціни на товари і послуги, очікуваний рівень податків тощо).

До динамічних характеристик образу майбутнього належать: тривалість часової перспективи, тобто максимальна віддаленість майбутніх подій, що пов'язуються зі своєю групою; стійкість до змін, що відбуваються із соціальною групою в теперішньому часі; відносна багатоваріантність, тобто наявність у колективних уявленнях кількох сценаріїв розвитку ситуації. Як і в колективній пам'яті, у соціальних уявленнях про майбутнє є низка важливих соціальних функцій. Зокрема, ідентифікаційна функція соціальних уявлень про майбутнє виявляється в тому, що вони стають основою соціальної категоризації та порівняння. Незалежно від того, набувається спільність майбутнього через особистий вибір чи вона нав'язана обставинами, люди, об'єднані майбутнім, прагнуть знайти схожість між собою в минулому і теперішньому. Подібність чи відмінність передбачуваного майбутнього робить можливим і релевантним соціальне порівняння між групами. Виконуючи консолідаційну функцію, соціальні уявлення про майбутнє підвищують згуртованість групи, забезпечують її членів усвідомленням взаємозалежності в досягненні спільних цілей та почуттям спільності долі.

Соціальні уявлення про майбутнє виконують і ціннісно-мотиваційну функцію: колективні ідеали та мрії, які члени групи засвоюють у процесі первинної чи вторинної соціалізації, впливають на ціннісні орієнтації особистості. Уявлення про майбутнє можуть також виконувати функцію захисту позитивної ідентичності, коли позитивна самооцінка членів групи відновлюється завдяки віднесенню подій, що не реалізувалися, до найближчого або віддаленого майбутнього. Зрештою, соціальні уявлення про майбутнє виконують функцію адаптації до соціальних змін.

Спираючись на результати попереднього аналізу, ми визначили такі параметри оцінювання образу майбутнього молоді: ідеалістичний-реалістичний; суб'єктний-зовнішньозалежний; інтернальний-екстернальний; сутнісний-поверховий; стереотипний-креативний; індивідуальний-колективний; еkleктичний-цілісний. Також виокремили показники національної ідентичності в образах майбутнього молоді (сприймання національних і культурних символів; усвідомлення своєї належності до держави; переживання, пов'язані з усвідомленням належності до української політичної нації; спільні цінності та очікування щодо майбутнього; ставлення до мови; уявлення про територіальні межі держави; розуміння історії; геополітичне спрямування; розуміння національної єдності).

Розглянуті вище тенденції певним чином належить брати до уваги під час формування державної політики у сфері освіти, що знаходить своє відображення у відповідних правових та регулятивних документах.

А проте завдяки емпіричному дослідженню виявлено певні розбіжності між заявленими цілями освітньої політики і засобами їх досягнення. Найбільш дефіцитарними виявилися саме ті якості, здатності і готовності, завдання розвитку яких цілеспрямовано не ставиться і не контролюється в освітньому процесі. Зокрема, емпірично визначений компетентнісний профіль респондентів (здатності до рефлексії, до відповідальної участі, до соціальної взаємодії, до тактичної і стратегічної взаємодії під час вирішення суспільних проблем, до аналізу та оцінювання ситуації, до визначення і дотримання меж) може бути взято за основу визначення векторів освітніх впливів (Жадан, 2022). Частково подолати зазначені розбіжності можна завдяки використанню в освітньому

процесі сучасних засобів (соціальних медіа) та впровадженню активних форм навчання (кооперація та співпраця). Зазначений підхід відповідає актуальним трендам у сфері освіти, сприятиме поширенню найкращих освітніх практик та успішній євроінтеграції (Sosniuk, Ostapenko, & Klymenko, 2020).

Війна змінила погляд на уявлення багатьох українців про свій регіон та його жителів. Регіональні особливості ідентифікації стали більш акцентованими, значущими, з'явилися нові місцеві міфи та легенди, загострилося сприймання регіональних проблем. Багато територій є тимчасово окупованими або перебувають у зоні проведення бойових дій. З огляду на це перед науковцями-дослідниками постає проблема регіонального поділу України та визначення меж регіонів для проведення дослідження, оскільки загальноприйнятий поділ – Центр, Захід, Схід, Південь – втратив свою актуальність у сучасних умовах. Велика кількість молоді є внутрішньо переміщеними особами, і, можливо, ще більша кількість перебуває за кордоном; є й такі, що залишилися на окупованих територіях і не мають тепер змоги виїхати звідти. А проте всі ці молоді люди навчаються в українських вишах. Багато навчальних закладів – ЗВО, школи, училища – теж переміщені з окупованих регіонів, де ведуться бойові дії, у безпечніші регіони. Через це спектр проблем, пов'язаних з розвитком ідентичності особистості в освітньому просторі, постійно розширюється, що створює додаткові складності для проведення поточного дослідження. Саме тому вважаємо за доцільне регіональні особливості ідентифікації молоді в проектуванні майбутнього розглядати в контексті розвитку національної ідентичності молоді.

Програма емпіричного дослідження національної ідентифікації молоді в проектуванні майбутнього охоплює три етапи (рис.):

1 етап – глибинні інтерв'ю, мета яких – виявлення конструктів для шкал семантичних диференціалів; колажі, присвячені проектуванню молоддю власного майбутнього і майбутнього України, а також виявленню регіональних особливостей ідентифікації молоді.

2 етап – кількісний – семантичний диференціал для виявлення регіональних особливостей національної ідентифікації молоді в проектуванні майбутнього;

3 етап – якісний, проведення фокус-груп для виявлення типових життєвих сценаріїв та уточнення результатів кількісного етапу дослідження.

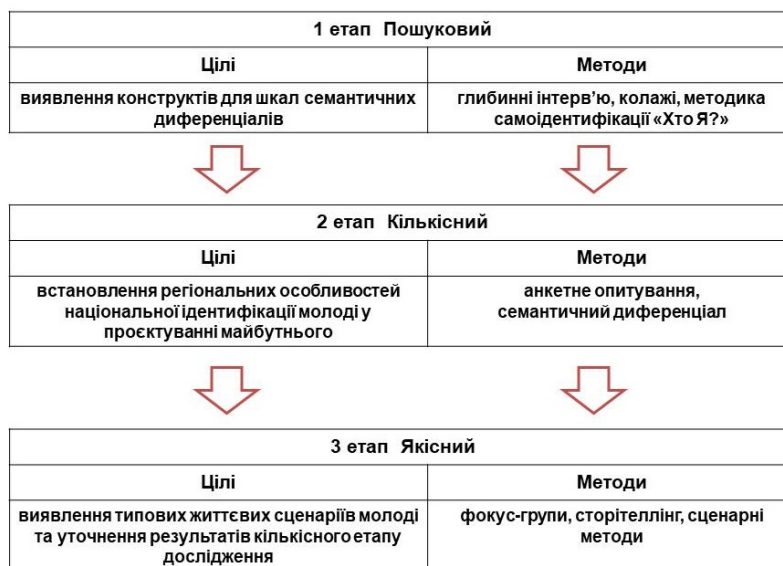

Рис. Програма емпіричного дослідження національної ідентифікації молоді в проектуванні майбутнього

Методи: глибинні інтерв'ю, метод колажів, психосемантичні методи, методи математичної статистики, сторітеллінг, сценарні методи.

Регіональне охоплення, вибірка: у дослідженні братиме участь учнівська і студентська молодь різних регіонів України.

Реалізація програми емпіричного дослідження дасть змогу визначити регіональні особливості національної ідентифікації в уявленнях молоді про майбутнє та окреслити можливі напрями розвитку державної освітньої політики в контексті євроінтеграції.

Висновки. Отже, результати здійсненого теоретико-методологічного аналізу та розроблення програми емпіричного дослідження регіональних особливостей національної ідентифікації в уявленнях молоді про майбутнє такі:

1. Виокремлено показники національної ідентичності в образах майбутнього молоді: сприймання національних і культурних символів; усвідомлення своєї належності до держави; переживання, пов'язані з усвідомленням належності до української політичної нації; спільні цінності та очікування щодо майбутнього; ставлення до мови; уявлення про територіальні межі держави; розуміння історії; геополітичне спрямування; розуміння національної єдності.

2. Визначено параметри оцінювання образу майбутнього молоді: ідеалістичний-реалістичний; суб'єктний-зовнішньозалежний; сутнісний-поверховий; стереотипний-креативний; індивідуальний-колективний; еклектичний-цілісний.

3. Програма емпіричного дослідження національної ідентифікації молоді в проектуванні майбутнього охоплює три послідовні етапи, а саме дослідження передбачає використання таких методів: глибинні інтерв'ю, метод колажів, психосемантичні методи, методи математичної статистики, сторітелінг, сценарні методи.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні регіональних особливостей національної ідентифікації молоді в проектуванні майбутнього і визначенні можливих напрямів розвитку державної освітньої політики в контексті євроінтеграції.

Декларація про конфлікт інтересів. Автор заявляє про відсутність потенційних конфліктів інтересів щодо дослідження, авторства та/або публікації цієї статті.

Фінансування. Дослідження проведено в межах науково-дослідної теми «Регіональні особливості ідентифікації учнівської та студентської молоді як чинник державної освітньої політики» (номер державної реєстрації: 0122U000669) лабораторії психології політичної поведінки молоді Інституту соціальної та політичної психології НАПН України.

Список використаних джерел

Воропаєва, Т. (2016). Спільна ідентичність в контексті консолідації українства. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Українознавство*, 1, 11–14.

Гулай, В. (2017). Регіональна ідентичність мешканців Галичини та «галицький автономізм»: сучасні політико-культурні та інституційно-процедурні практики. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*, 1(87), 179–190.

Жадан, І. (2016). Комунікативні практики як чинник громадянської і національної самоідентифікації: теоретико-методологічні засади дослідження. *Проблеми політичної психології*, 3(17), 3–11.

Жадан, І. (2022). Освітня політика щодо розвитку громадянської компетентності молоді: здобутки і проблеми. *Проблеми політичної психології*, 11(25), 56–66. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol25-Year2022-94>

Нагорна, Л. П. (2008). *Регіональна ідентичність: український контекст*. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф.Кураса НАН України. Київ.

Остапенко, І. В. (2022). Особливості прояву регіональної ідентифікації молоді в умовах військових дій. В А. Б. Коваленко, І. В. Остапенко (Ред.), *Проблеми розвитку ідентичності особистості в освітньому просторі: Матеріали круглого столу 20 жовтня 2022 року*, Збірник матеріалів. (м. Київ, 20 жовтня 2022 р.) (с. 35-42). Київ: Міленіум.

Слюсаревський, М. М. (2021). Зміст і динаміка уявлень українського суспільства про національні символи. *Проблеми політичної психології*, 10(24), 9–34. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol24-Year2021-62>

Соснюк, О. П., & Остапенко, І. В. (2017). Психосемантичні особливості національної та громадянської ідентичності студентської молоді. *Український психологічний журнал*, 2(4), 164–176.

Титаренко, Т. М. (Ред.), Злобіна, О. Г., & Лепіхова, Л. А. (2012). *Як будувати власне майбутнє: життєві завдання особистості*. Кіровоград: Імекс-ЛТД.

Хабермас, Ю. (1999). *В пошуках національної ідентичності. Філософские и политические статьи*. Донецк: Донбасс.

Хазратова, Н. В. (2015). Громадянська ідентичність у структурі особистісних ідентичностей. *Проблеми політичної психології*, 2, 112–125.

Abrams, D., Wetherell, M., Cochrane, S., Hogg, M. A. & Turner, J. (1990). Knowing what to think by knowing who you are: self-categorization and the nature of norm formation, conformity and group polarization. *British Journal of Social Psychology*, 29, 97–119.

- Arnett, J. J. (2002). The Psychology of Globalization. *American Psychologist*, 57, 774–783.
- Barkat, I., Ayad, H., & Elcherif, I. (2019). Detecting the physical aspects of local identity using a hybrid qualitative and quantitative approach: The case of Souk Al-Khawajat district. *Alexandria Engineering Journal*, 58, 1339–1352.
- Castells, M. (2010). *The Power of Identity*. Malden MA: Blackwell.
- Hall, E. T. (1990). *Hidden Differences: Studies in International Communication*. Hamburg: Grunder & Jahr.
- Jönsson, K. (2010). Unity-in-Diversity? Regional Identity-building in Southeast Asia. *Journal of Current Southeast Asian Affairs*, 2, 41–72.
- Măduța, C. (2014). Education and national identity. The local cultural heritage and its effects upon present local educational policies in Arad county from Romania. *5th World Conference on Educational Sciences - WCES 2013. Procedia - Social and Behavioral Sciences* 116, 2847–2851.
- McKenna, F. P. (1993). It won't happen to me: Unrealistic optimism or illusion of control? *British Journal of Psychology*, 84, 39–50.
- Shafik, S., & Alya, A. (2011). Modernization and regionalism: Approaches for sustainable revival of local urban identity. *Procedia Engineering*, 21, 503–512.
- Shao, Y. (2014). *Local Identity Identification & Assessment. The Theory, Methodology and Practice of Discovering Local Identity in Yantai, China*. A Thesis for the Degree of Doctor of Philosophy. University of Sheffield. United Kingdom.
- Sosniuk O., Ostapenko I., & Klymenko I. (2020) Usage of digital tools and social media for cooperative and collaborative learning. *DisCo 2020: Papers of Special 15th international online conference: Education in the Age of Covid-19* (Prague, 22.06-23.06), 99–112.
- Stoner, J. A. F. (1968). Risky and cautious shifts in group decisions: The influence of widely held values. *Journal of Experimental Social Psychology*, 4, 442–459.
- Tonna, B., Hemrick, A., & Conrad, F. (2006). Cognitive representations of the future: Survey results. *Futures*, 38, 810–829.
- Wodak R., de Cillia, R., Reisigl, M., & Liebhart, K. (2009). *The Discursive Construction of National Identity*. Edinburgh: EUP.

References

- Abrams, D., Wetherell, M., Cochrane, S., Hogg, M. A., & Turner, J. (1990). Knowing what to think by knowing who you are: self-categorization and the nature of norm formation, conformity and group polarization. *British Journal of Social Psychology*, 29, 97–119. (in English)
- Arnett, J. J. (2002). The Psychology of Globalization. *American Psychologist*, 57, 774–783. (in English)
- Barkat, I., Ayad, H., & Elcherif, I. (2019). Detecting the physical aspects of local identity using a hybrid qualitative and quantitative approach: The case of Souk Al-Khawajat district. *Alexandria Engineering Journal*, 58, 1339–1352. (in English)
- Castells, M. (2010). *The Power of Identity*. Malden MA: Blackwell. (in English)
- Hall, E. T. (1990). *Hidden Differences: Studies in International Communication*. Hamburg: Grunder, & Jahr. (in English)
- Hulay, V. (2017). Rehionalna identychnist meshkantsiv Halychyny ta «halytskyy avtonomizm»: suchasni polityko-kulturni ta instytutsiyno-protsedurni praktyky. [The regional identity of the inhabitants of Galicia and «Galician autonomism»: modern political-cultural and institutional-procedural practices]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*, 1(87), 179–190. (in Ukrainian)
- Jönsson, K. (2010). Unity-in-Diversity? Regional Identity-building in Southeast Asia. *Journal of Current Southeast Asian Affairs*, 2, 41–72. (in English)
- Khabermas, Yu. (1999). *V poiskakh natsionalnoy identichnosti. Filosofskiye i politicheskiye stati*. [In search of national identity. Philosophical and political articles]. Donetsk: Donbass. (in Russian)
- Khazratova, N. V. (2015). Hromadianska identychnist u strukturi osobystisnykh identychnostey [Civic identity in the structure of personal identities]. *Problemy politychnoi psykholohii*, 2, 112–125. (in Ukrainian)

Măduța, C. (2014). Education and national identity. The local cultural heritage and its effects upon present local educational policies in Arad county from Romania. *5th World Conference on Educational Sciences - WCES 2013. Procedia - Social and Behavioral Sciences* 116, 2847–2851. (in English)

McKenna, F. P. (1993). It won't happen to me: Unrealistic optimism or illusion of control? *British Journal of Psychology*, 84, 39–50. (in English)

Nahorna, L. P. (2008). *Rehionalna identychnist: ukrainskyi kontekst* [Regional identity: the Ukrainian context]. Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen imeni I. F. Kurasa NAN Ukrainy. Kyiv. (in Ukrainian)

Ostapenko, I. V. (2022). Osoblyvosti proiavu rehionalnoi identyfikatsii molodi v umovakh viiskovykh dii [Peculiarities of the manifestation of regional identification of youth in the conditions of military operations]. In A. B. Kovalenko, & I. V. Ostapenko (Ed.), *Problemy rozvytku identychnosti osobystosti v osvithnomu prostori: Materialy kruhloho stolu 20 zhovtnia 2022 roku, Zbirnyk materialiv. (m. Kyiv, 20 zhovtnia, 2022)* (pp. 35-42). Kyiv: Millenium. (in Ukrainian)

Shafik, S., & Alya, A. (2011). Modernization and regionalism: Approaches for sustainable revival of local urban identity. *Procedia Engineering*, 21, 503–512. (in English)

Shao, Y. (2014). *Local Identity Identification & Assessment. The Theory, Methodology and Practice of Discovering Local Identity in Yantai, China*. A Thesis for the Degree of Doctor of Philosophy. University of Sheffield. United Kingdom. (in English)

Slyusarevskyy, M. M. (2021). Zmist i dynamika uiavlennia ukrainskoho suspilstva pro natsionalni symvoly. [The content and dynamics of Ukrainian society's perceptions of national symbols]. *Problemy politychnoi psykholohii*, 10(24), 9–34. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol24-Year2021-62> (in Ukrainian)

Sosniuk, O. P., & Ostapenko, I. V. (2017). Psykhosemantychni osoblyvosti natsionalnoji ta ghromadjanskoji identychnosti studentskoji molodi. [Psychosemantic features of student youth's national and civic identity]. *Ukrayinskyi psykholohichnyi zhurnal*, 2 (4), 164–176. (in Ukrainian)

Sosniuk O., Ostapenko I., & Klymenko I. (2020) Usage of digital tools and social media for cooperative and collaborative learning. *DisCo 2020: Papers of Special 15th international online conference: Education in the Age of Covid-19* (Prague, 22.06-23.06), 99–112. (in English)

Stoner, J. A. F. (1968). Risky and cautious shifts in group decisions: The influence of widely held values. *J. Journal of Experimental Social Psychology*, 4, 442–459. (in English)

Tonna, B., Hemrick, A., & Conrad, F. (2006). Cognitive representations of the future: Survey results. *Futures*, 38, 810–829. (in English)

Tytarenko, T. M. (Ed.), Zlobina, O. H., & Lyepikhova, L. A. (2012). *Yak buduvaty vlasne maibutnie: zhyttievi zavdannia osobystosti* [How to build one's own future: life tasks of the individual]. Kirovohrad: Imeks-LTD. (in Ukrainian)

Voropaieva, T. (2016). Spilna identychnist v konteksti konsolidatsii ukrainstva. [Common identity in the context of the consolidation of Ukrainianness]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ukrainoznavstvo*. 1, 11–14. (in Ukrainian)

Wodak R., Cillia de, R., Reisigl, M., & Liebhart, K. (2009). *The Discursive Construction of National Identity*. Edinburgh: EUP. (in English)

Zhadan, I. (2016). Komunikatyvni praktyky yak chynnyk hromadyanskoji i natsionalnoi samoidentyfikatsii: teoretyko-metodolohichni zasady doslidzhennia [Communicative practices as a factor of civic and national self-identification: theoretical and methodological foundations of the study]. *Problemy politychnoi psykholohii*, 3(17), 3–11. (in Ukrainian)

Zhadan, I. (2022). Osvitnia polityka shchodo rozvytku hromadyanskoji kompetentnosti molodi: zdobutky i problemy [Educational policy on the development of civic competence of young people: achievements and problems]. *Problemy politychnoi psykholohii*, 11(25), 56–66. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol25-Year2022-94> (in Ukrainian)